

ANTA TRUMPA

Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0001-6022-0433

Mokslinių tyrimų kryptys: onomastika, semantika, istorinė leksikologija, leksikografija.

DOI: doi.org/10.35321/all85-09

SIENS ‘ŠIENAS’ LATVIJOS VIETOVARDŽIUOSE¹

The Lexeme *siens* ‘hay’ in Latvian Placenames

ANOTACIJA

Straipsnyje apžvelgiami Latvijos vietovardžiai, kurių pagrindą sudaro leksema *siens* ‘šienas’. Straipsnio tikslas: ištirti šios grupės vietovardžių motyvacijos tendencijas ir nustatyti, ar mikrotoponimų trumpaamžiškumas būdingas ir vietovardžiams su leksema *siens*. Straipsnyje nuodugniai nagrinėjami Latvijoje dažni vietovardžiai *Siena purvs* ‘šieninė pelkė’, nevienodas jų paplitimas Latvijos regionuose ir šio reiškinio priežastys. Konstatuojama, kad daugumos vietovardžių su *siens* motyvacija yra paprasta – tai yra pievos, pelkės, paežerės, salos, kuriose buvo pjaunamas šienas, tiltai, kuriais buvo vežamas šienas ir pan., savo ruožtu, *Siena purvs* tipo vietovardžiai suteikia medžiagos nuoseklesniam tyrimui – jų paplitimo arealas liudija apie Latvijos regionams būdingus ūkininkavimo skirtumus, taip pat pažymėtina neretai pasitaikanti metaforinė šių vietovardžių vartoseną. Tyrimas rodo, kad pelkių pavadinimai gyvybingesni, palyginti su kitais mikrotoponimais, daugelis pelkių tebevadina mos *Siena purvs* vardu, nors šienas jose nebepjaunamas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Latvijos vietovardžiai, mikrotoponimai, helonimai, vietovardžių motyvacija, vietovardžių gyvybingumas.

ANNOTATION

This article discusses a group of Latvian placenames based on the lexeme *siens* ‘hay’. The main objectives are to analyze the main tendencies underlying the motivation of these placenames, and to find out whether the tendency of microtoponyms to rapidly disappear

¹ Straipsnis parengtas pagal Latvijos Valstybės tyrimų programos projektą „Latviešu valoda“ (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

is typical of this group, too. The article specifically focuses on the widespread toponym *Siena purvs* ‘hay swamp/marsh’, the differences of its distribution in various regions of Latvia and the reasons thereof. The motivation of toponyms containing *siens* ‘hay’ is usually rather obvious – these names were given to meadows, marshlands or islands where hay was harvested; bridges across which it was being transported, etc. Nevertheless, the toponym *Siena purvs* provides material for more research – its distribution area shows the agricultural traditions differences in various regions of Latvia; besides, it has often been used metaphorically. This study confirms that the names of swamps and marshlands survive longer than other microtoponyms. Several swamps have retained the name *Siena purvs* even though hay is no longer harvested there.

KEYWORDS: Latvian placenames, microtoponyms, helonyms, toponym motivation, toponym vitality.

1. ĮVADAS

Dar neseniai kaimiškuose Latvijos regionuose žemdirbystė buvo svarbiausias gyventojų užsiėmimas, tad nenuostabu, kad toponimijoje, ir ypač mikrotoponimijoje, galima rasti įvardijimų su žodžiu *siens* ‘šienas’. Šio pagrindinio gyvulių pašaro pavadinimas buvo palyginti dažnas ir prieš keletą dešimtmečių teberenkant medžiagą Latvijos vietovardžių žodyno kartotekai (LVVK), kuri yra svarbiausias šio tyrimo šaltinis.

Nors vietovardžiai yra tikrinių žodžių sistemos dalis, kurioje gana dažnai pasitaiko senoviškų kalbos ypatybių, pavyzdžiui, archajiškų skolinių arba mūsų laikais išnykusių paveldėtų leksemų, vis dėlto mikrotoponimija linkusi stipriau kisti. Visą XX a. ir XXI a. pradžioje ypač sparčiai keitėsi pievų, miškų pavadinimai, nyko ir pačios realijos – pievos supelkėjo ar buvo paverstos laukais. Be to, smulkesnių objektų pavadinimai neretai būdavo ir tebėra lokalūs, vartojami tik vienos šeimos.

Įvairias nuomones dėl trumpo mikrotoponimų amžiaus jau kone šimtmetį reiškia latvių kalbininkai, būgštaujuantys, kad sulig kiekviena žemės reforma prarandama vis daugiau pievų ir kitų nedidelių topoobjektų pavadinimų (Ancītis 1933: 41; Draviņš 1939: 411; Štrausa 2013: 490 ir kt.). Mikrotoponimų išnykimas, žinoma, nėra tik Latvijai būdingas reiškinys. Antai Vokietijos mikrotoponimų įvairovė ženkliai sumažėjo po XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmečiais vykusios kaimų teritorijų reorganizacijos (vok. *Flurbereinigung*), kuomet, stengiantis žemės ūkį padaryti efektyvesnį ir daug mažesnių žemės sklypų sujungus į didesnius, daugybė ankstesnių laukų ir pievų vardų išliko tik archyvinėje medžiagoje bei praėjusių šimtmečių žemėlapiuose (pavyzdžiui, žr.: Bingenheimer 1996: 9; Greve 2016: 4).

Šio straipsnio tikslas:

1) nustatyti, ar mikrotoponimų staigaus mažėjimo tendencija yra būdinga ir Latvijos vietovardžiams su leksema *siens*, bei įvertinti tiriamųjų vietovardžių amžių ir jų gyvybingumą. Lyginamuoju metodu Latvijos vietovardžių žodyno kartotekos (žr. LVVK) duomenys (kaupiti daugiausia XX. a. šeštajame–aštuntajame dešimtmečiais) atskirais atvejais bus gretinami su ankstesnių laikų medžiaga, pavyzdžiui, įvairiais XIX a. bei XX a. pradžios žemėlapiais (pvz.: BTKPI 1866; KWR 1914–1919) bei šiuolaikiniais duomenynais: Latvijos geoerdvinės informacijos agentūros (LĢIA duomenų bazė, LĢIA žemėlapis), vietovardžių rinkimo talkų bei informantų pasiūlytų vietovardžių (TVDB) duomenų bazių medžiaga;

2) toponimų semantinės analizės metodu ištirti vietovardžių su *siens* leksinės motyvacijos tendencijas², remiantis vietovardžių rinkėjų ir informantų pateiktais duomenimis, liudijančiais galimą vietovardžių motyvaciją, bei nustatyti, ar ši vietovardžių grupė galėtų atspindėti ankstesnių laikų Latvijai (ar tam tikram jos regionui) būdingus ūkininkavimo ypatumus. Vizualizuojant tiriamųjų vietovardžių paplitimo arealą taikomas kartografavimo metodas.

2. LATVIJOS VIETOVARDŽIŲ SU *SIENS* ‘ŠIENAS’ LEKŠINĖ MOTYVACIJA

LVVK duomenimis, žodžio *siens* sąsaja su įvairiais topoobjektais Latvijos vietovardžiuose nevienoda: didžiąją dalį (102 vietovardžiai iš bendro 134 vietovardžių skaičiaus, arba 77 proc.) vietovardžių su *siens* sudaro pavadinimas *Siena purvs* ‘šieninė pelkė’, daugiausia juo vadinamos pelkės, bet tokiu pavadinimu taip pat užfiksuota pievų, miškų, namų ir net kaimų. Žodžio *siens* siejimų su kitų geografinių kategorijų nomenklatūros žodžiais LVVK pasitaiko daug rečiau – 4 pievų pavadinimai *Siena pļava* ‘šieninė pieva’, 4 objektai *Siena sala* ‘šieno sala, arba šienkaimis’, 3 kūdros *Siena dīķis* ‘šieno kūdra’, 3 ežerai tuo pačiu pavadinimu *Sienezers* ‘šienežeris’, 2 upės, turinčios vardą *Sienupe* ‘šienupė’, 1 kelias *Siena ceļš* ‘šieno kelias’, 1 aikštė *Siena laukums* ‘šieno aikštė’, 1 tiltas *Siena tilts* ‘šieno tiltas’ ir kt. (LVVK).

² Mikrotoponimų motyvaciją baltų kalbose pastaraisiais metais tyrė keletas onomastų, šiai temai skyrusių atskirus straipsnius ar skyrius didesnėse studijose, pavyzdžiui, Sanda Rapa (Rapa 2013), Laimutis Bilkis (Bilkis 2019), Dalia Sviderskienė (Sviderskienė 2016, 2017, 2019). Ir kitoms šalims, ypač Vokietijai, būdinga atskiruose regionuose rinkti mikrotoponimus ir juos tirti įvairiais aspektais, įskaitant motyvacijų paiešką (pvz.: Aehnlich, Meineke 2015; Meineke, Tiefenbach 2011).

2.1. VIETOVARDŽIŲ *SIENA PĻAVA* ‘ŠIENINĖ PIEVA’, *SIENA TILTS* ‘ŠIENO TILTAS’, *SIENA CĒĻŠ* ‘ŠIENO KELIAS’ IR KT. LEKSINĖ MOTYVACIJA

Turbūt nereikėtų stebėtis tuo, kad kartotekoje pavadinimas *Siena pļava* ‘šieninė pieva’ pasitaiko taip retai – tik 4 kartus. Kadangi anksčiau kaime pievos daugiausia būdavo naudojamos gyvuliams šerti, tiksliau, šienui ruošti, tai didžioji pievų dalis, savaime suprantama, ir būdavo šienaujamos pievos, o pavadinimas *siena pļava* ‘šieninė pieva’, labiausiai tikėtina, buvo laikomas bendriniu žodžiu³. Todėl pievas tikslingiausia būdavo vadinti paryškinant kokį nors kitą jai būdingesnį požymį, pavyzdžiui, pieva *Purene* ‘puriena’ Pinkiuose (1969) veikiausiai pavadinta dėl šioje pievoje augusių purienų, arba pieva *Viļķ galš* ‘vilkų galas’ Stienėje, plytėjusi netoli namų, turinčių vardą *Vilki* ‘vilikai’ (1957).

Šieno semantikos vietovardžių motyvacija galėtų būti gana aiški – tai pievos ir pelkės, ežerai, salos, kuriose buvo pjaunamas šienas, tiltai, kuriais šienas buvo vežamas. Vietovardžių kartotekoje užfiksuoti informantų duomenys šias motyvacijos reikšmes patikslina. Antai *Siēna cēļš* ‘šieno kelias’ Satiniuose tikrai buvo „miško kelias, kuriuo buvo vežamas šienas iš miško pievų“ (1953); *Siena sala* ‘šieno sala’ || rus. *Сенокос*, pavadinimas Ezerniekų valsčiaus Ežezero apylinkėse buvo aiškinamas pagal tai, kad „čia buvo pjaunamas šienas“ (1962, 1979); ganyklos pavadinimas Aknystoje *Siena laukums* ‘šieno aikštė’ – vieta, „kur po karo buvo valstybinis šieno priėmimo punktas“; ir šio vietovardžio bei jo motyvacijos fiksavimo metu vietiniai tebetarė: „*Jòazàn gùv’is uz s’ina làukumu*“ ‘reikia varyti karves šieno aikštėn’ (1979) – taigi matyti, kad ir per 30 metų neišblėsta gyvi prisiminimai apie tam tikrus įvykius ar vietas.

Taip pat apie kelių dešimtmečių senumo įvykius liudija ir pavadinimas *Siena tilts* ‘šieno tiltas, šientiltis’ Alsivikiuose, taip pat *Siena tilta gravas* ‘šieno tilto griovos’ bei *Siena tilta upīte* ‘šientilčio upelis’ (LVVK) – „pavadinimas atsiradęs Antrojo pasaulinio karo metais – čia buvęs liūnas, kareiviai į jį sunešę šieno, taip pasistatydami tiltą“ (1972).

Žodžių junginys *Siena turgus* ‘šieno turgus’ kaip vietovardis yra išlikęs aikščių ir skverų pavadinimuose įvairiuose Latvijos miestuose – Rygoje, Ventspilyje, Liepojoje, Jekabpilyje. Šie vardai primena kadaise buvus gyvą tradiciją šieną pardavinėti specialiai tam skirtose miestų aikštėse. Tiesa, gatvių, aikščių ir

³ Tiesa, ir kitų tautų toponimijoje pasitaiko pievų pavadinimų, kurių pagrindą sudaro apeliatyvai, turintys reikšmę ‘šienas’, pavyzdžiui, baltarusių *Сенажыў*, pieva Gomelio rajone, *Сенакóc*, pieva Minsko rajone (MiB 219).

skverų pavadinimai į Latvijos vietovardžių kartoteką beveik niekada nebūdavo įtraukiami, taigi, tokio vietovardžio kartotekoje nėra, tačiau jis užfiksuotas, pavyzdžiui, išnykusioms Latvijos vietoms skirtoje svetainėje *Zudusī Latvija* (ZL) ir duomenų bazėje *Tautas vietvārdu datubāze* (TVDB), į kurią kaimo regionų žmonės gali patys įrašyti jiems pažįstamus vietovardžius.

Neaiški tikroji Satinių apylinkės miško *Siēn-kaūdzes priēdes* ‘šieno kaugių pušynas’ (1953; plg. miškas *Sienkaudzes priede*, Plāķis 1936: 155, 156) vardo motyvacija. Kadangi kortelėje nėra paaiškinimo, galima tik daryti prielaidą, kad pavadinimas arba metaforiškas – šieno stirtos formą turėjo ten augantys medžiai, arba metonimiškas – kažkur netoli miško laukymėje stirtose būdavo laikomas šienas.

Kalnas Ružinos miško pelkėse *S'ina d'iegl'is* ‘(meža purūs, 1960), matyt, žymi išdegusią miško vietą, kur po gaisro augo žolė ir buvo pjaunamas šienas, taip leidžia manyti viena iš žodžio *dēglis* reikšmių – ‘išdegusi vieta, degimai’ (ME I 461).

2.2. VIETOVARDŽIŲ *SIENA PURVS* ‘ŠIENINĖ PELKĖ’ LEKSINĖ MOTYVACIJA IR PAPLITIMAS

Kaip jau minėta, tarp vietovardžių su *siens* Latvijoje daugiausia yra būtent *Siena purvs* ‘šieninė pelkė’ pavadinimų.

Apžvelgiant šiuos vietovardžius pagal objekto kategorijas ir pagal kartotekoje fiksuotą vietovardžių motyvacijos aprašą, pasirodo, kad ne visi geografiniai objektai pavadinimu *Siena purvs* yra pelkės, kuriose anksčiau buvo pjaunamas šienas, trečdaliu atvejų tokiu vardu buvo vadinamos drėgnos supelkėjusios pievos, neretai plytėjusios upių ar ežerų pakrantėse arba pamiškėse, pavyzdžiui: *Siēna pūrs* Daudzesėje aiškinama kaip „pelkėta pieva“ (1961); *Siēna pūrs* Dignajoje, „pelkėtos pievos už Mikainės kaimo“ (1961); *Siēna pūrs* Sinuolėje, „pelkėta miško pieva Kračių sodybos ribose, į šiaurę nuo namų“ (1980); *Siena purvs* Viesienoje, „pelkėta pieva“ (1970); *Siena purvs* Preiliuose, „pelkėta pieva Jašarės paupio laukuose, rytų pusėje“ (1979). Matyt, paupių pievos yra drėgnos ir primena pelkę, taigi galima daryti prielaidą, kad tokie šlapi šienaujami plotai pejoratyvinės konotacijos nomenklatūriniu žodžiu *pelkē* būdavo apibūdinami kaip menkesnės kokybės pievos. Pavyzdžiui, panašias metaforinių abstrakcijų apraiškas Latvijos vietovardžių nominacijose yra apžvelgusi Sanda Rapa (Rapa 2013: 54; Rapa 2017: 63). Tačiau gali būti, kad dalis atvejų yra metoniminiai: džiūstanti pelkė tampa pieva arba tokį pavadinimą turinti pieva yra šalia pelkės. Tokius atvejus Latvijos mikrotoponimų kontekste yra aprašę S. Rapa ir Ojaras

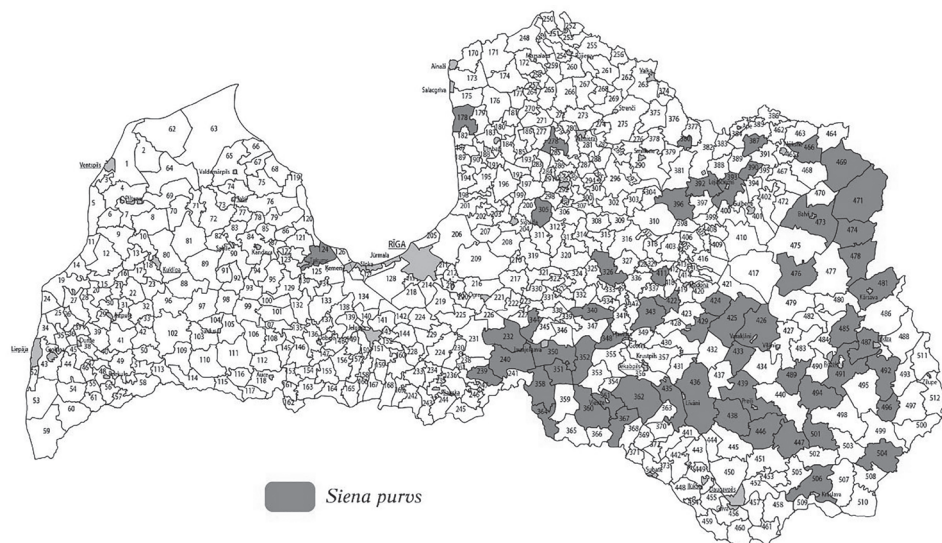
Bušas (Rapa 2017: 67; Bušs 2019: 348). Tai, kad drėgnesni miškai vadinami pelkėmis, tyrime apie Blydenės valsčiaus vietovardžius minėjo ir Valija Dambė (Dambe 2012: 32).

Kiek dažniau nei pievos vardu *Siena purvs* vadinamos pelkės. Kartotekojė dažniausiai nėra paaiškinimų arba komentarų, kodėl ta pelkė buvo taip pavadinta, matyt, tai, kad šiose pelkėse pjaunamas šienas, buvo savaime suprantamas dalykas. Retais atvejais aiškinimas vis dėlto pridedamas, pavyzdžiui, pelkės pavadinimas *Siena purvs* Bejoje papildytas pastaba: „pelkė miško vidury prie Krutupės; sausomis vasaromis pjauna šieną“ (1961) arba *Siēna puŕvois* pelkė Taurkalnėje, „priešais Penderių vienkiemį, didelė, dalinai nususia pelkė, anksčiau čia pjovė šieną“ (1961).

Tyrimuose apie augalininkystės istoriją Latvijoje (Gustiņa 2016, Dumpe 1985 ir kt.) esama nuomonės, kad Latvijoje natūralūs žolynai paprastai formuojasi prie upių arba ežerų, o kitos pievos randasi dėl žmonių veiklos, iškertant miškus. Kadangi praėjusiam tūkstantmetyje augalininkystė buvo naudingesnė už gyvulininkystę, tai visos arti tinkamos teritorijos buvo paverstos laukais, pievoms paliekant sunkiau pasiekiamas vietas – paupius, pelkes (Gustiņa 2016: 66). „Kadangi šieno ūkiuose reikėdavo, šienaudavo visus plotus, kuriuose augo žolė – tiek apžėlusias ežerų pakrantes, tiek nedidelėse pelkėse augančius viksvynus, tiek viržynus“ (Gustiņa 2016: 67–68). Toks ūkininkavimo būdas išliko iki pat XX a. trečiojo–ketvirtąjo dešimtmečių, kada „kultivuojant pievas ar naujaisiais metodais apdirbant ganyklas iš jų buvo gaunama daugiau pašarų ir po truputį nyko poreikis jiems skirti kiekvieną žolę apaugusį žemės lopinėlį. Tokiu būdu mažiau derlingos pievos po truputį būdavo apleidžiamos, retkarčiais ir apsodinamos mišku.“ (Gustiņa 2016: 68).

Ir liaudies dainų medžiaga pagrįstame tautosakininkės Helgos Grasės tyrime apie pievas ir pievose dirbamus darbus įvairiuose Latvijos regionuose minimos per praėjusius amžius šienautos pelkinės pievos. Kaip pripažįsta mokslininkė, latviai pelkines pievas laikė prastomis ir apie jas bei jų pjovėjus atsiliepdavo niekinamai: *Ni man tik tā pļaviņa, / Ni pļaviņas pļāvējiņi: / Purē bija tā pļaviņa, / Zili melli pļavejiņi* 28666,3 (Nē man miela ta pievelē / Nē tos pievos pjovējēļi / Pelkēj buvo ta pievelē / Pamēlē juodi pjovējēļi) (Grase 1937: 169). Tyrinėtoja teigia, kad pelkinės pievos liaudies dainose buvo apdainuojamos visuose Latvijos regionuose, įskaitant Žiemgalą, matyt, taip patvirtindama, kad šiomis, berods, pačiomis prasčiausiomis pievomis iki tam tikro istorinio momento daugiau ar mažiau būdavo naudojamos visoje Latvijoje. Vis dėlto Kuržemėje, Stendėje, gimęs latvių kalbininkas ir kultūros darbuotojas Karlis Dravinis prisimena, kad „nedidelių pelkių pievomis nelaikė ir taip nevadino. Jei kurią nors iš jų ir nušienaudavo, tai darydavo ne dėl šieno, bet dėl žolynų, kuriais kimšdavo čiužinius.“ (Draviņš 2000: 179).

Apie tai, kad pelkių šienavimo intensyvumas įvairiose Latvijos vietose tikrai galėjo būti skirtingas, liudija Latvijos vietovardžių žodyno kartotekos (LVVK) medžiaga.

1 PAV. Latvijos vietovardžių *Siena purvs* ‘šieninė pelkė’ paplitimo arealas⁴

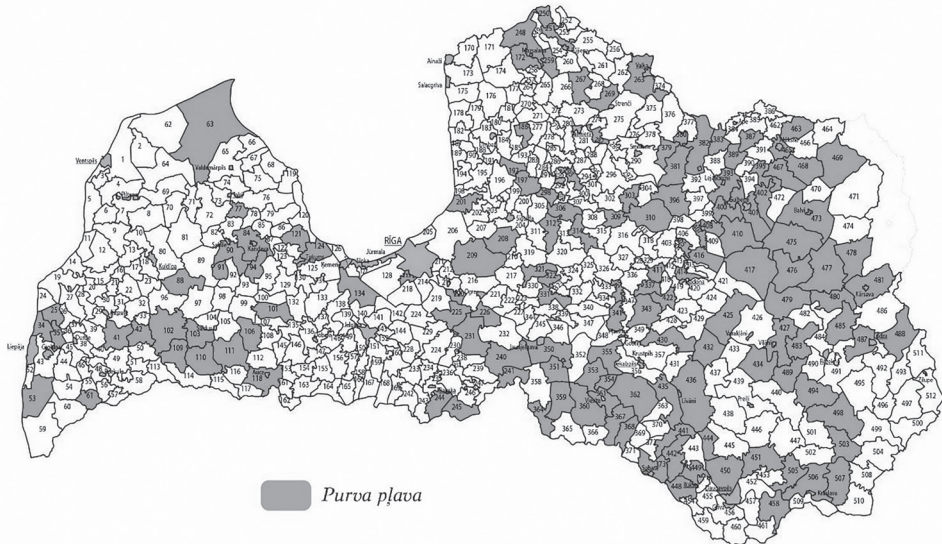
Žemėlapyje (žr. 1 pav.) pažymėjus visus vietovardžius su *Siena purvs* – tiek pelkes, tiek pievas, tiek kitus objektus – atsiveria informatyvus vaizdas. Paaiškėja, kad šį pavadinimą turintys geografiniai objektai gana kompaktiškai paplitę daugiausia Latvijos rytinėje dalyje – Latgaloje, Sėloje, rytų Vidžemėje ir rytiniame Žiemgalos pakrastyje jie sudaro vientisą arealą.

Šį žemėlapi palyginus su svetainėje “Cits geografinis skatijums” paskelbtu Latvijos pelkių žemėlapiu (žr. LPK), iš kurio matyti, kad pelkės tankiau ar rečiau išsidėsčiusios visoje Latvijos teritorijoje, konstatuotina, kad vietovardžių *Siena purvs* paplitimo arealas nerodo pačių pelkių paplitimo Latvijoje – veikiau atspindi ūkinės veiklos ypatumus regionuose. Tiesa, jis rodo, kad Žiemgaloje pelkių iš tiesų esama mažiau. Įdomu tai, kad panašų ryšį tarp regionui būdingo reljefo ir tam tikro objekto kategoriją apibūdinančio konkretaus pavadinimo paplitimo yra konstatavęs O. Bušas, kuris pastebėjo, kad vakarų Žiemgaloje nepasitaiko vietovardžių *Putraskalni*, mat šiame regione „tiesiog nėra per daug geografinių objektų, kuriuos galima būtų vadinti kalnu.“ (Bušs 2019: 341, 342).

Gali būti, kad Latgaloje kaip istoriškai vargingesniame regione pelkėse buvo šienaujama daugiau ir galbūt ilgiau nei kituose Latvijos regionuose, ir tai atspindi žemėlapyje.

⁴ 1-ą ir 2-ą žemėlapius braižė Edmundas Trumpa.

Toponimams palyginti buvo sukurtas vietovardžio *Purva pļava* ‘pelkinė pieva’ žemėlapis (žr. 2 pav.), kurio pagrindą sudaro Latvijos vietovardžių žodyno kartotekos (LVVK) duomenys. Galima matyti, kad šio vietovardžio arealas yra didesnis nei *Siena pļava* ‘šieninė pelkė’ (plg. 1 pav.), jis aprėpia ir Kuršą, išskyrus šiaurės vakarų dalį, vis dėlto esama kai kurių sutapimų – būtent abu vietovardžiai, kaip matyti, retesni Žiemgaloje, dažnesni – Latgaloje. Jų paplitimas taip pat galėtų liudyti, kad Žiemgaloje kaip didesnio derlingumo Latvijos regione pelkėse šienauta išties palyginti rečiau.

2 PAV. Latvijos vietovardžių *Purva pļava* ‘pelkinė pieva’ paplitimo arealas

3. VIETOVARDŽIŲ SU *SIENS* ‘ŠIENAS’ GYVYBINGUMAS

Kaip minėta, LVVK daugiausia fiksuota Latvijos vietovardžių duomenų iki XX amžiaus 7-tojo dešimtmečio, taigi tai yra apie pusės amžiaus senumo informacija. Vienas iš šio straipsnio tikslų – išsiaiškinti, kiek šie toponimai (daugiausia mikrotoponimai), turintys elementą *siens*, yra patvarūs, gyvybingi. 2017 m. organizuotoje Latvijos vietovardžių talkoje, kai gyventojai turėjo galimybę į vietovardžių bazę patys įkelti savo artimiausių apylinkių objektų vardus, buvo publikuota maždaug 4000 vietovardžių – tokios akcijos metu tai reiškia daug, bet visų Latvijos vietovardžių atžvilgiu – mažai. Iš tų 4000 vietovardžių leksema *siens* pasitaikė tik viename vietovardyje – *Siena tirgus* ‘šieno turgus’ prieplauka Rygoje (TVDB).

Savo ruožtu, Latvijos geoerdvinės informacijos agentūros vietovardžių duomenų bazėje esama 17 vietovardžių su žodžiu *siens* arba tarimine forma *sīns*: iš jų 1 *Siena ezers* 'šieno ežeras', 10 objektų su pavadinime esančiu žodžių junginiu *Siena purvs* 'šieninė pelkė' (įskaitant 2 pievas, 4 pelkes, 1 vietovę, 1 kaimą, 1 vienkiemį ir 1 upę), 5 *Siena sala* 'šieno sala', 1 *Siena tīrelis* 'šieninė pelkė' (LĢIA duomenų bazė).

Taigi ši medžiaga, atrodo, patvirtintų prielaidą dėl to, kad mikrotoponimai apskritai yra labai nepatvarūs, nes palyginus su prieš penkiasdešimt metų buvusia situacija mūsų laikais vardu *Siena purvs* 'šieninė pelkė' užfiksuotos tik dvi pievos⁵.

Vis dėlto pelkių pavadinimai, arba helonimai, laikytini patvaresniais už mikrotoponimus. Remiantis ankstesnių dešimtmečių ir amžių žemėlapiais mėginama nustatyti, ar ši prielaida yra tikra, tiksliau, ar žemėlapiai ją patvirtina. Senieji žemėlapiai, deja, šiuo atveju nebuvo labai naudingi, mat smulkios pelkės, įvardytos kaip *Siena purvs* (kokias matome Latvijos geoerdvinės informacijos agentūros žemėlapyje), ankstesnių laikų kartografinėje medžiagoje pažymėtos, tačiau be pavadinimų. Tokia padėtis fiksuojama bent pastaruosius pusantro šimto metų. Bet kuriuo atveju, mažų pelkių pavadinimai turimuose žemėlapiuose pasirodo tik atėjus skaitmeninei epochai.

Pavyzdžiui, *Siena purvs* Lygatnės valsčiuje, kaip matyti iš LĢIA žemėlapių (žr. 3 pav.), mūsų laikais yra prie geležinkelio linijos tarp Zeltkalnių ir Kazkājų sodybų.

3 PAV. *Siena purvs* Lygatnės valsčiuje (LĢIA žemėlapis)

Kazkājų sodyba yra pažymėta jau 1866 m. kariniame topografiniame žemėlapyje (plg. 4 pav.), tačiau pelkė prie jos iš tiesų dar nėra matoma (ВТКРП 1866).

4 PAV. Galima Siena purvs vieta 1866 m. žemėlapyje (BTKPI 1866)

1914–1919 m. publikuotame Vakarų Rusijos žemėlapyje (žr. 5 pav.) tarp Kazkajų ir Zeltkalnių sodybų pelkė jau pažymėta, tiesa, be atskiro pavadinimo (KWR 1914–1919).

5 PAV. Siena purvs vieta 1914–1919 m. žemėlapyje (KWR 1914–1919)

Tas pats kartojasi ir 1920–1940 m. Latvijos armijos žemėlapyje bei 1963 m. žemėlapyje (žr. 6 pav.) – nedidelė pelkė pažymėta, bet – be pavadinimo (LAK 1920–1940; КГШ 1963).

Taigi galima daryti išvadą, kad ankstesniųjų amžių topografiniai šaltiniai ne- daug tepraverčia tiriant mikrotoponimus ir ieškant mažesnių pelkių, kurios, matyt, daugiausia buvo naudojamos šienauti, pavadinimų. Apie tai, kad „[...] miškų, pievų, pelkių, laukų ir kitų panašių objektų pavadinimų fiksavimas se- nuosiuose rašytiniuose ar kartografiniuose šaltiniuose yra didelė retenybė“ yra pastebėjusi ir Renatė Silinia-Pinkė savo tyrime apie vietovardžius, kurių pagrindą sudaro apeliatyvas *sala* (Siliņa-Piņķe 2017: 46).

Kiek aiškesnį chronologinį vaizdą galima susidaryti palyginus įvairių metų vietovardžių rinkinius ir publikacijas, pavyzdžiui, enciklopediją *Latviešu kon- versācijas vārdnīca* (LKV) ar 1906 m. Vitebsko gubernijos gyvenamųjų vietų sąrašus (Спис.)

6 PAV. Siena purvs vieta 1920–1940 m. ir 1963 m. žemėlapiuose (LAK 1920–1940; KIII 1963)

Remiantis šiais šaltiniais, galima pastebėti, kad pievų pavadinimai ištis, matyt, yra trumpaamžiai: pievos, turinčios pavadinimą *Siena purvs*, paminėtos Jurio Plakio XX a. ketvirtojo dešimtmečio rinkiniuose, nebefiksuojamos septintajame dešimtmetyje, tačiau vis dėlto esama išimčių – dvi pievos, įtrauktos į šeštojo–septintojo dešimtmečio rinkinius, užfiksuotos ir šiuolaikinėje Latvijos geoerdvinės informacijos agentūros duomenų bazėje, pavyzdžiui, *Siēna-pūrs* pieva Grundzalėje (1964), labiausiai tikėtina, tai yra ta pati pieva *Siena purvs* || *Priežkalnu pļavas* || *Stirnu purva pļavas* Grundzalės valsčiuje (LĢIA duomenų bazė).

Kadangi senųjų šaltinių duomenys turi trūkumų, vis dėlto išlieka neaišku, ar pievų pavadinimų nykimas susijęs su tuo, kad pievų vardai savaime yra nepatvarūs, ar su tuo, kad per pastarąjį šimtmetį kaime stipriai pakito ūkininkavimo būdai ir dėl to smulkesnės pievos, kaip topoobjektai, išnyko kartu su pavadinimais – tokiu atveju visiškai įmanoma, kad ankstesniais amžiais pievų pavadinimų būta patvaresnių.

Vietovardžių rinkiniai ir publikacijos tikrai patvirtina tai, kad ilgiau išlieka pelkių pavadinimai ir iš jų atsiradę gyvenamųjų vietų vardai, pavyzdžiui, *Siena purvs* Barkavoje 1962 m. fiksuotas kaip pelkės pavadinimas, o šiandien LĢIA duomenų bazėje paminėtas jau kaip gyvenamoji vieta; beje, šis pelkės pavadinimas *Синопурсь* (Спис.) paminėtas jau 1906 m. Vitebsko gubernijos gyvenamųjų vietų sąrašė. Savo ruožtu, Agluonoje dar dabar tebeegzistuojantis kaimas *Sīnapūrs* tokiu pavadinimu užrašytas jau 1794 m. – „Siniņa Pury Starodvorskaja“ (Zeps 453).

Gyvenamųjų vietų pavadinimų atsiradimas iš šios semantikos pelkių pavadinimų matomas ir kaimyninėse tautose. Antai Anykščių rajone Lietuvoje esama *Šienraisčio* kaimo (GP), savo ruožtu, Estijos vietovardžių žodyne yra paminėtas

Viru [Võru] apylinkės kaimo pavadinimas *Heinasoo* (*heina* ‘šienas’ + *soo* ‘pelkė’) (EKR 89). Matyt, šieninių pelkių naudojimas anksčiau buvo įprastas ne tik Latvijoje, bet ir platesnėje teritorijoje.

4. IŠVADOS

Latvijoje paplitusių šieno semantikos vietovardžių motyvacija – pievos ir pelkės, ežerai, salos, kuriose buvo pjaunamas šienas, tiltai, kuriais šienas buvo vežamas ir pan. Iš vietovardžių su leksema *siens* dažniausias *Siena purvs* ‘šieninė pelkė’. Šių vardų paplitimo arealas atspindi istorinius, su Latvijos regionais susijusius, žemdirbystės ypatumus: *Siena purvs* daugiau paplitęs Latgaloje ir Vidžemės rytuose, mažiausiai – vadinamajame Latvijos aruode Žiemgaloje, – viena vertus, čia pelkių, palyginti su likusia Latvijos teritorija, yra mažiau, kita vertus, šis regionas pasižymi derlingesnėmis žemėmis, todėl ir poreikio šienauti pelkėse, matyt, būta mažiau.

Tik dalis vietovardžių *Siena purvs* ‘šieninė pelkė’ iš tiesų įvardija pelkes, kita dalis pavadinimų veikiausiai apibūdina prastos kokybės drėgnas pievas, nors šios iš tiesų kartais būdavo tolokai nuo pelkių. Dar vienas šaltinis – iš helonimų atsiradę oikonimai, pavyzdžiui, *Sīnapūrs*, kaimas Agluonoje.

Senesniuose žemėlapiuose mažesnių pelkių pavadinimai nėra pažymėti, todėl pagal juos negalima vertinti vietovardžių senumo. Tačiau iš vietovardžių rinkinių ir praėjusių šimtmečių sąrašų galima susidaryti vaizdą: pievų pavadinimų, sulaukusių 100 metų, yra nedaug, nes pievos nėra nuolatiniai objektai, jos gali virsti laukais, apaugti mišku ar virsti pelkėmis, ankstesnėse pievose gali atsirasti pastatų. Įtakos gyvybingumui turi ir kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimas. Taigi šių (kaip ir kitų) mikrotoponimų apskritai yra gerokai mažiau nei prieš 50 ar 100 metų. Gali būti, kad ankstesniais amžiais prieš agrarines reformas pievų pavadinimų būta patvaresnių, bet tam įrodyti trūksta duomenų.

Nors pelkėse nuolatos nebešienaujama, lyginant su pievomis, jau kone šimtmetį pelkės pavadinimus vis dėlto išlaiko ilgiau. Matyt, taip yra todėl, kad pelkės, lyginant su pievomis, yra ženkliai didesnės ir pastovesnės geografiniai objektai, jų pavadinimus pažįsta ne tik aplinkinių namų, bet ir didesnių teritorijų gyventojai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1953 [ar kiti nurodyti metai]: 1953 m. [arba kitų nurodytų metų] toponimų rinkimo ekspedicijų medžiaga.

Aehnlich Barbara, Meineke Eckhard (Hrsg.) 2015: *Namen und Kulturlandschaften*, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.

Ancītis Krišjānis 1933: Aknīstes vietu vārdi. – *Filoloģijas materiāli: Profesoram J. Endzelinam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums*, Rīga: Ramave, 30–41.

Bilkis Laimutis 2019: Ursprung und Motivation der Helonyme des westlichen Südauskštaiten. – *Litauische Orts-, Flur- und Gewässernamen im europäischen Kontext*, G. Blažienė, L. Bilkis, (Hrsg.) (Schriftenreihe der Gesellschaft für Baltische Studien 2, H. Bichlmeier, S. Brohm, Ch. Schiller (Hrsg.)), Hamburg: Baar-Verlag, 85–123.

Bingenheimer Sigrid 1996: *Die Flurnamen der Gemeinden um den Wissberg in Rheinhessen*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Bušs Ojārs 2019: *Mozaiķa: onīmu un apelatīvu cilme, nozīme, lietojums. Darbu izlase*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Dambe Vallija 2012: *Darbu izlase*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 27–71.

Draviņš Kārlis 1939: Vietu vārdu mūžs. – *Ceļi IX*, Rīga: Ramaves apgāds, 1939, 407–418.

Draviņš Kārlis 2000: *Kurzemē aizgājušos laikos*, Rīga: Jumava.

Dumpe Linda 1985: *Lopkopība Latvijā 19. gs.–20. gs. sākumā*, Rīga: Zinātne.

EKR – *Eesti kohanimeramat*, Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016.

GP – *Lietuvos erdvinės informacijos portalas*. Prieiga internete: <https://www.geoportal.lt/map/> [žiūrėta 2021-06-04].

Grase Helga 1937: Pļava un pļavas darbi dažādos Latvijas novados: pēc tautas dziesmu materiāliem. – *Ceļi VIII*, Rīga: Ramaves apgāds, 167–185.

Greve Dieter 2016: *Flurnamen in Mecklenburg-Vorpommern mit einem Lexikon der Flurnamenelemente (Flurnamen von A bis Z)*, Schwerin: Eigenverlag Dieter Greve.

Gustiņa Laima 2016: Zālāju apsaimniekošanas vēsture Latvijā. – *Latvijas Veģetācija* 25, Salaspils: Latvijas Valsts mežzinātnes institūts *Silava*, 65–79.

KWR 1914–1919 – *Karte des westlichen Russlands, 1914–1919*. Prieiga internete: <https://vesture.dodies.lv/#m=14/57.15887/25.15848&l=O/KDW> [žiūrėta 2021-06-04].

LAK 1920–1940 – *Latvijas armijas karte, 1920–1940*, 75K. Prieiga internete: <https://vesture.dodies.lv/#m=14/57.15887/25.15848&l=O/KDW/LA75> [žiūrėta 2021-06-04].

LĢIA duomenų bazė – *Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras vietvārdu datubāze*. Prieiga internete: https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt [žiūrėta 2021-06-04].

LĢIA žemėlapis – *Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras karšu pārliks*. Prieiga internete: <http://kartes.lgia.gov.lv/karte/> [žiūrėta 2021-06-04].

- LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca* I–XXI, Rīga: Gulbis, 1927–1940.
- LPK – Latvijas purvu karte. – *Portāls Cits ģeogrāfijas skatījums*. Prieiga internete: <http://neogeo.lv/?p=15574> [žiūrēta 2021-06-04].
- LVVK – *Latvijas vietvārdu vārdnīcas kartotēka*, saugoma LU Latvių kalbos institute.
- ME – Mīlenbahs Kārlis 1923–1932: *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4, Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelins, Rīga: Kultūras fonds.
- Meineke Eckhard, Tiefenbach Heinrich (Hrsg.) 2011: *Mikrotoponymie. Jenaer Symposion, 1. und 2. Oktober 2009*, Heidelberg: Winter.
- Plāķis Juris 1936: Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi 1, Kurzemes vārdi. – *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serija*, IV sēj, Nr. 1, Rīga: Latvijas Universitāte.
- Rapa Sanda 2017: Desemantizēšanās latviešu toponīmiņā. – *Onomastica Lettica* 5, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 62–74.
- Siliņa-Piņķe Renāte 2017: Par Salām senajā Ļaudonas draudzē. – *Onomastica Lettica* 5, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 38–61.
- Sviderskienė Dalia 2016: Sudurtinių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 75, 243–273.
- Sviderskienė Dalia 2017: Sudėtinių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 78–102.
- Sviderskienė Dalia 2019: Priesaginių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 81, 108–138.
- Štrausa Ilze 2013: Āru vārdi Ukru pagastā (pēc 2003. gada vietvārdu ekspedīcijas materiāliem). *VALODA – 2013. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXIII*, Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 486–493.
- TVDB – *Tautas vietvārdu datubāze*. Prieiga internete: <https://vietvardi.lv/talka/> [žiūrēta 2021-06-04].
- Zeps Valdis Jānis 1984: *The Placenames of Latgola. A Dictionary of East Latvian Toponyms*, Madison, Wisconsin: Baltic Studies Center.
- ZL – *Zudusī Latvija*. Prieiga internete: <https://www.zudusilatvija.lv/> [žiūrēta 2020-08-02].
- БТКРИ 1866 – *Военно-топографическая карта Российской империи, 1866 года*. Prieiga internete: <https://vesture.dodies.lv/#m=8/57.23448/26.81488&l=O/3V1> [žiūrēta 2020-08-02].

КГШ 1963 – *Карта Генерального штаба ВС СССР*, 1963. Prieiga internete: <https://vesture.dodies.lv/#m=14/56.98921/24.32562&l=O/3V1/GE1> [žiūrėta 2020-08-02].

МiБ – *Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы*, Мінск: Навука і тэхніка, 1974.

Спис. – *Список населенных мест Витебской губернии*, Витебск: Губернская Типо-литография, 1906.

The Lexeme *siens* 'hay' in Latvian Placenames

SUMMARY

The current article is focused on at the distribution and vitality of those Latvian placenames that contain the lexeme *siens* 'hay', as well as the main tendencies underlying the motivation of these placenames. Usually this motivation is rather obvious – these names are given to meadows, marshlands or islands where hay is harvested, or to roads and bridges via which it is transported. Among the placenames containing the lexeme *siens*, the most widespread seems to be *Siena purvs* 'hay swamp/marsh'. This name's distribution area reflects the geographical features of Latvia's agriculture – the toponym *Siena purvs* is mostly observed in Latgale and Eastern Vidzeme, but rarely in Zemgale which was a richer region and where it was no necessity to harvest hay in marshlands. The widespread tendency is to use the name *Siena purvs* for wet, low-quality meadows.

In terms of vitality, the placenames with the lexeme *siens* confirm a general tendency – very few meadow names and similar microtoponyms reach the age of 100 years, because meadows are not very stable objects. They can be turned into fields; they can overgrow with trees, or become flooded and turn into swamps; sometimes houses are built in former meadows. Meanwhile the actual swamps and marshes, even if they are not used for obtaining hay anymore, can retain the reference to hay in their names for more than a century, because a marshland is obviously a larger and more substantial geographic entity than a meadow. Its name is usually known not only by the inhabitants of the nearby farmhouses, but also in a larger area.

Įteikta 2021 m. birželio 4 d.

ANTA TRUMPA

Latvijos universitetas, Latvių kalbos institutas
Kalpaka bulvāris 4, LV-1050 Rīga, Latvija
antat@latnet.lv